

Kritik mot Tullverket och en åklagare för handläggningen av en förundersökning och ett beslut om anhållande

Beslutet i korthet: I samband med en spaningsinsats i en förundersökning om grovt tullbrott greps AA. Han anhölls sedermera och var frihetsberövad under sammanlagt 17 timmar. Det visade sig senare att han var oskyldig. Utredningen visar att en rad olyckliga omständigheter ledde fram till att AA greps. Det finns inte tillräcklig anledning att ifrågasätta ingripandet i sig. JO:s granskning har i stället varit inriktad på hur förundersökningen bedrevs efter det att AA vid förhör lämnat uppgifter om sitt alibi, fram till dess att han försattes på fri fot.

Enligt JO:s mening kan det ifrågasättas om utredningen gav tillräckligt stöd för åklagarens bedömning att AA var på sannolika skäl misstänkt för grovt tullbrott. Alltför stor vikt verkar ha lagts vid de få och inte särskilt utpekande omständigheter som talade till hans nackdel. Utredningen ger dessutom intrycket att AA:s egna uppgifter och de omständigheter som talade till hans fördel inte har beaktats i tillräcklig omfattning. Grunden för anhållningsbeslutet var därför, enligt JO:s mening, mycket tveksam.

AA:s uppgifter om alibi kontrollerades först under förmiddagen och vid lunchtid dagen efter gripandet. Det kan ifrågasättas om inte dessa utredningsåtgärder borde ha vidtagits mer skyndsamt. I beslutet framhålls att åklagaren ska göra en kontinuerlig prövning av frihetsberövandet och att även Tullverket har ett ansvar för att så snabbt och effektivt som möjligt vidta utredningsåtgärder för att få fram underlag för åklagarens bedömning.

Bakgrund

Den 27 september 2012 ankom en container med omkring fyra miljoner cigaretter till Göteborgs hamn. Med anledning av detta inleddes en förundersökning om grovt tullbrott och grov olovlig befattning med smuggelgods. Tullen genomförde en spaningsinsats inom ramen för förundersökningen. Insatsen koncentrerades till platsen där ett transportföretag var beläget och omgivningarna däromkring.

På morgonen den 11 oktober 2012 konstaterades att två hyrbilar fanns i närheten av transportföretaget. Omständigheterna tydde på att fordonen hade samband med hanteringen av cigaretterna i containern. En kontroll visade att bilarna hade hyrts vid Toyota Center i Mölndal – ett bilföretag som ligger nära transportföretaget. Mitt på dagen den 11 oktober 2012 kom en lastbil med två män till transportföretaget och lastade om cigaretterna från containern till lastbilen.

Hyrbilarna befann sig under omlastningen i direkt anslutning till transportföretaget. Efter omlastningen lämnade lastbilen transportföretagets område.

Spaningsinsatsen fortsatte mot Toyota Center. Vid cirka kl. 20.00 kom de två hyrbilarna till Toyota Center. Männerna som körde bilarna greps i samband med att de lämnade platsen till fots. Vid omkring kl. 20.20 kom ytterligare en personbil till Toyota Center. Föraren var AA. Enligt spanarna stämde AA:s signalement in på den person som hade kört lastbilen vid lossningen av containern tidigare under dagen – rakat huvud och liknande kropps- och ansiktsform. Spanarna ingrep mot AA, som i samband med det försökte backa ut från parkeringsplatsen. Gripandet skedde kl. 20.25.

AA förhördades mellan kl. 23.30 och 23.55. Han förnekade brott och redogjorde för vad han hade gjort under dagen. Han uppgav bl.a. att han hade arbetat, hämtat sina barn på förskolan och att de därefter hade besökt hans mamma. På vägen hem ville han visa barnen en bil som han hade tänkt att köpa på Toyota Center och det var därför han befann sig på platsen. AA lämnade namn på ett antal av de personer han hade träffat under dagen, bl.a. hans arbetsgivare och personal på barnens förskola. Han hänvisade också till att han hade sin dator med sig och att man i den kunde kontrollera vilka möten han hade haft under dagen. Han uppgav även att det i hans bil låg en parkeringsbiljett för parkeringen vid moderns bostad och ett visitkort till bilförsäljaren vid Toyota Center, som han skulle träffa dagen efter.

Åklagaren fattade efter förhöret beslut att anhålla AA som på sannolika skäl misstänkt för grovt tullbrott. Under förmiddagen den 12 oktober 2012 förhördades de alibivittnen som AA hade åberopat. Därefter hävde åklagaren anhållningsbeslutet och misstankarna mot AA avskrevs. Han frigavs kl. 13.35.

Anmälan

AA anmälde händelsen till JO. Av anmälan framkom i huvudsak följande.

AA hade hälsat på sin mamma tillsammans med sina två barn, två och fyra år gamla. På hemvägen fick han ett infall att de skulle åka via Toyota Center så att han kunde visa barnen en bil som han hade tänkt köpa dagen efter. Han visste att den skulle stå på parkeringen utanför bilaffären. När han körde in på parkeringsplatsen kom två män, civilklädda med keps och luva, fram till bilen och skrek något i stil med ”stanna bilen”. AA upplevde situationen som mycket hotfull och han antog att männen skulle råna honom. Han försökte därför backa ut från parkeringsplatsen. Bilen fastnade dock på kanten på en stenmur. Männerna ställde sig på varsin sida om bilen och beordrade honom att gå ut ur den samtidigt som de riktade pistoler mot honom. Han klev ur bilen med händerna på huvudet och försökte samtidigt visa att det fanns barn i bilen. Hans tanke var att männen kunde få ta vad de ville bara han fick ta med sig barnen. Han blev nedtryckt på motorhuven och belagd med handfängsel. En av männen legitimerade sig som tulltjänsteman. När AA insåg det försökte han förklara vem han var och vad han gjorde på platsen. Han togs ändå med för förhör.

AA sattes i polisarrest och förhördes efter cirka tre timmar. Först då fick han klart för sig vad det handlade om – att tullen trodde att han var inblandad i cigarettsmuggling. Vid förhöret berättade han vad han hade gjort under dagen. Förhørsledarna förstod att man hade gripit fel person och uppgav att de trodde att han skulle komma att släppas. Åklagaren beslutade dock att anhålla honom till dess att hans alibi hade kontrollerats. Efter totalt 17 timmar i polisarrest släpptes han.

Händelsen har varit mycket psykiskt påfrestande för AA och hans familj.

Utredning

JO hämtade in och granskade handlingar i ärendet. Därefter anmodades Åklagarmyndigheten och Tullverket att yttra sig om hur förundersökningen bedrevs efter det att AA vid förhör lämnat uppgifter om sitt alibi fram till dess att han, nästan 14 timmar senare, försattes på fri fot.

Tullverkets yttrande

Tullverket (generaltulldirektören BB) redovisade i sitt yttrande upplysningar från bl.a. projektledaren vid tullkriminalen i Göteborg, CC, och de tullinspektörer som hade handlagt ärendet.

Tullinspektörerna DD och EE höll i förhöret med AA på kvällen den 11 oktober 2013. Av deras uppgifter framkom följande.

AA delgavs misstanke om grovt tullbrott och [...] förnekade brott. Under förhörets inledning gick tullinspektör EE ut ur förhørsrummet och ringde spaningschefen [FF] FF för att framföra sina misstankar om att fel person hade gripits. FF svarade att han med 100 % säkerhet garanterade att det var mannen som hade kört lastbilen som varit föremål för spaning tidigare under dagen och att rätt person hade gripits. Tullinspektör EE framhärddade sin misstro vilket avfärdades av spaningschefen.

I förhöret redovisade AA sina förehavanden under dagen, att han hade varit på sitt arbete och på kvällen hälsat på sin mamma. Han uppgav även att anledningen till att han varit på platsen där han greps var att han var spekulant på en bil som fanns hos en bilhandlare i området, vilket skulle kunna bekräftas av bilhandlaren. AA lämnade tre kontrollerbara alibin vilka skulle kunna bekräfta hans historia. Efter avslutat förhör [...] ringde tullinspektör EE på nytt upp FF för att försäkra sig om att han vidhöll sina uppgifter, vilket han gjorde. Därefter kontaktade tullinspektör EE projektledaren CC för att framföra sin misstanke om att fel person hade gripits. De kom fram till att de fick gå på spaningschefens uppgifter fram till dess att alibi kunde styrkas. Efter förhöret försökte de nå AA:s mamma, som inte svarade i telefon. AA hade även uppgett namnet på sin chef som han endast hade telefonnumret till arbetet till. De överlade med AA och berättade att vid denna sena tidpunkt var det svårt att verifiera hans alibin och att de trodde på hans uppgifter men att de inte hade någon beslutanderätt.

Tullverket anförde även att det fanns en videofilm från spaningsinsatsen, men att bilderna på föraren av lastbilen inte var av sådan kvalitet att man utifrån dem kunde avfärda AA som misstänkt. Enligt Tullverket har det i efterhand visat sig att AA var väldigt lik den person man eftersökte.

Åklagaren informerades om vad som hade framkommit och beslutade därefter att anhålla AA. DD och EE har uppgett att de informerade arrestpersonalen om att de misstänkte att AA var en person som hade varit på fel plats vid fel tillfälle.

På morgonen den 12 oktober 2012 prioriterades, enligt direktiv från åklagaren, att kontrollera de uppgifter som AA lämnat. Följande åtgärder vidtogs:

- 09.00-10.35 – Försök att nå AA:s arbetsgivare.
- 09.07-09.14 – Förhör med personal på AA:s barns förskola.
- 09.46-09.50 – Förhör med personal på AA:s barns förskola.
- 10.11-10.15 – Förhör med AA:s kontakt på Toyota Center.
- 10.20-10.35 – Förhör med AA:s mor.
- 11.30-11.35 – Förhör med AA:s arbetsgivare.
- 12.35-12.35 – Kompletterande förhör med AA:s arbetsgivare.

Samtliga förhörda personer bekräftade AA:s uppgifter om vad han hade gjort den aktuella dagen. Detta rapporterades till åklagaren, som beslutade att AA skulle frigges. Beslutet om frigivning verkställdes kl. 13.35.

Tullinspektören GG har uppgett att han under förmiddagen den 12 oktober 2012 besökte AA i arresten och kunde konstatera att denne var i dåligt skick. Han försökte förklara situationen, dvs. att AA:s ärende hade högsta prioritet, men att det skulle dröja ytterligare några timmar innan beslut skulle kunna fattas.

BB konstaterade i sin bedömning att tullkriminalen ganska snabbt hade fattat misstankar om att AA inte var den lastbilschaufför man trodde sig ha gripit. Man försökte därför kontrollera hans alibi. Den enda person man praktiskt kunde kontakta var hans mamma, som inte svarade i telefon. Dessutom skulle mamman endast höras om vad AA hade gjort under eftermiddagen och kvällen. Hon hade därför ändå inte kunnat ge honom alibi för den tidpunkt – mitt på dagen – han misstänktes ha agerat lastbilschaufför. Om tullkriminalen hade haft ett telefonnummer till AA:s arbetsgivare hade man kontaktat denne trots att det var sent. I stället var denna utredningsåtgärd prioriterad dagen efter.

Avslutningsvis beklagade Tullverket händelsen, men drog ändå slutsatsen att tulltjänstemännen inte hade brutit mot de bestämmelser som följer av gällande lagstiftning och framtagna rutiner.

Åklagarmyndighetens yttrande

Åklagarmyndigheten (vice riksåklagaren HH) redovisade i sitt yttrande upplysningar från kammaråklagaren JJ och chefsåklagaren vid Internationella åklagarkammaren i Göteborg, KK.

JJ, som var förundersökningsledare, anförde att hon vid bedömningen om hon skulle anhålla AA beaktade bl.a. följande omständigheter. Det fanns ett flertal misstänkta som inte var identifierade. AA:s signalement stämde överens med signalementsuppgifterna på den person som hade kört lastbilen vid omlastningen

av cigaretterna. Det var ett rimligt antagande att de som hade lämnat tillbaka hyrbilarna hos Toyota Center skulle hämtas upp med bil. Toyota Center var stängt och det fanns inte någon synbar anledning för AA att besöka företaget vid denna tidpunkt. Hon gjorde mot denna bakgrund bedömningen att AA var på sannolika skäl misstänkt för grovt tullbrott avseende cigaretterna. Hon ansåg även att det fanns risk för att AA genom att undanröja bevis eller på annat sätt, t.ex. kontakt med andra misstänkta, skulle kunna försvåra sakens utredning. Vid en proportionalitetsbedömning kom hon fram till att skälen för att anhålla AA uppvägs det men som han led av frihetsberövandet.

JJ har uppgett att hon hade kännedom om de alibiuppgifter som AA hade lämnat, men att hon inte ansåg att det var möjligt att genomföra förhör med alibivittnena när klockan var strax efter midnatt. Efter föredragning av de förhör som hölls under förmiddagen den 12 oktober 2012 gjorde hon bedömningen att misstanken mot AA inte längre kvarstod varpå anhållandet hävdes.

JJ anförde avslutningsvis att det för AA och hans anhöriga var djupt beklagligt att han blev frihetsberövad.

HH lämnade följande bedömning.

Att bli föremål för tvångsmedel, särskilt genom frihetsberövande, upplevs ofta som väldigt ingripande av den enskilde. Jag vill [...] beklaga att AA hamnat i den aktuella situationen och jag har förståelse för att det har varit påfrestande för honom.
[---]

Huruvida det i ett visst fall finns skäl att anhålla en person – utifrån en risk- och proportionalitetsbedömning – är en utpräglad bedömningsfråga där man inte sällan kan ha olika uppfattningar utan att någon av dem kan sägas vara direkt felaktig. I det ärende som remissen gäller har förundersökning bedrivits rörande ett allvarligt brott för vilket flera personer har varit misstänkta. JJ har vid tidpunkten för anhållandet känt till att AA i förhör lämnat uppgifter om sina förehavanden den aktuella dagen.
[---] [Hon har] uppgett att hon gjorde bedömningen att AA:s uppgifter inte kunde kontrolleras i direkt anslutning till beslutet om anhållande eftersom det ägde rum nattetid. Hon har då funnit skäl att anhålla AA på den grunden att det funnits risk att AA genom att undanröja bevis eller på annat sätt skulle försvåra sakens utredning.

[---] Mot bakgrund av att det i det aktuella ärendet funnits flera medmisstänkta, anhållandet har skett nattetid och det bedömts nödvändigt att höra flera personer för att kontrollera de uppgifter som AA lämnat finner jag inte skäl att ifrågasätta åklagarens bedömning att det inte varit möjligt att kontrollera AA:s uppgifter innan beslut i anhållningsfrågan fattats och konstaterar att det funnits förutsättningar och skäl att anhålla AA. De aktuella förhören hölls under förmiddagen påföljande dag och när de föredragits för JJ fattade hon genast beslut om att häva anhållandet. Enligt min uppfattning finns det inget som talar för att de förundersökningsåtgärder som varit nödvändiga för att göra en bedömning av om anhållningsbeslutet skulle kvarstå inte har vidtagits så skyndsamt som omständigheterna har medgett.

AA kommenterade vad Tullverket och Åklagarmyndigheten hade anförat. Han uppgav bl.a. att det inte är en korrekt uppgift att han endast hade arbetstelefonnummer till sin chef. Saken var den att han inte förstod att man hade för avsikt att kontakta henne just då. Han blev under förhöret i princip försäkrad av förhørsledaren att det hade skett ett fel och att han skulle släppas. AA menade också att det vore enkelt för tullen eller åklagaren att via t.ex. internet kontrollera

uppgifter kring hans person; han är senior scientist på Astra Zeneca och har gjort en hel del vetenskapliga publikationer och föredrag. Det är enligt AA inte särskilt sannolikt att en sådan person också ägnar sig åt grov organiserad brottslighet.

Rättslig reglering

Enligt 10 § lagen (2000:1225) om straff för smuggling är påföljden för grovt tullbrott fängelse i lägst sex månader och högst sex år.

Den som på sannolika skäl är misstänkt för ett brott för vilket påföljden är fängelse minst ett år, får häktas om det med hänsyn till brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållande eller någon annan omständighet finns risk för att han eller hon avviker eller på något annat sätt undandrar sig lagföring eller straff, genom att undanröja bevis eller på något annat sätt försvårar sakens utredning eller fortsätter sin brottsliga verksamhet (24 kap. 1 § första stycket rättegångsbalken, RB).

Häktning får endast ske om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse (24 kap. 1 § tredje stycket RB).

Om det finns skäl att häkta någon får personen anhållas i avvaktan på rättens prövning av häktningsfrågan. Beslut om anhållande meddelas av åklagaren. Om det finns skäl att anhålla någon får polismän och tulltjänstemän i brådskande fall gripa personen även utan anhållningsbeslut. Därefter ska förhör hållas och åklagare skyndsamt underrättas om frihetsberövandet. Åklagaren ska efter förhöret omedelbart besluta om den misstänkte ska anhållas. Om den misstänkte inte anhålls ska beslutet om gripande omedelbart hävas. (Se 24 kap. 6–8 §§ RB och 21 § lagen om straff för smuggling.)

Åklagaren är skyldig att fatta beslut i anhållningsfrågan omedelbart efter förhöret med den misstänkte. Det finns dock ett visst utrymme för att komplettera utredningen eller kontrollera uppgifter som lämnats. Syftet med åtgärderna ska vara att förbättra beslutsunderlaget. Till exempel bör det i princip alltid finnas möjlighet att hålla ett kompletterande förhör med den misstänkte. Även enklare kontrollåtgärder kan göras, särskilt om dessa kan antas leda till att fortsatt frihetsberövande kan undvikas. Om exempelvis ett påstående om att den misstänkte har alibi kan bekräftas eller vederläggas genom ett telefonförhör, bör om möjligt ett sådant förhör hållas innan beslut fattas i anhållningsfrågan. (Se Gunnel Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel, tredje upplagan, s. 257 och prop. 1986/87:112 s. 74.)

För att en person ska anses på sannolika skäl misstänkt krävs att omständigheterna är sådana att misstanken vid en objektiv bedömning framstår som berättigad. Misstanken måste bygga på konkreta fakta och inte på subjektiva antaganden. Åklagaren ska analysera brottsmisstanken och dess hållbarhet, dvs. om de påstådda faktiska omständigheterna föreligger. (Se bl.a. Gunnel Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel, tredje upplagan, s. 241.)

Om det inte längre finns något skäl för anhållningsbeslutet ska åklagaren omedelbart häva det (24 kap. 10 § RB).

Enligt 23 kap. 4 § RB ska vid förundersökningen inte bara de omständigheter som talar emot den misstänkte, utan även de som är gynnsamma för honom eller henne beaktas och bevis som är till den misstänktes förmån tillvaratas.

Enligt 5 § förundersökningskungörelsen (1947:948) ska förhör hållas på tid och plats som antas medföra minsta olägenhet för den som ska höras, om inte förundersökningens behöriga gång därigenom motverkas eller polisens eller åklagarens arbete avsevärt försvåras.

Bedömning

Det är lätt att inse att det ingripande som AA utsattes för var mycket obehagligt, både för honom och hans familj. Utredningen visar att en rad olyckliga omständigheter ledde fram till att AA befann sig på den aktuella platsen och att han greps. Det finns inte tillräcklig anledning för mig att ifrågasätta ingripandet i sig. Min granskning har i stället varit inriktad på hur förundersökningen bedrevs efter det att AA vid förhör lämnat uppgifter om sitt alibi, fram till dess att han försattes på fri fot.

Anhållningsbeslutet

Kammaråklagaren JJ beslutade att anhålla AA som på sannolika skäl misstänkt för grovt tullbrott. Hon grundade bedömningen främst på att AA:s utseende stämde överens med signalementsuppgifterna på den person som hade kört lastbilen och den omständigheten att han kom till platsen vid den aktuella tidpunkten.

Av utredningen har framkommit att spaningschefen med stöd av signalementsuppgifterna var övertygad om att AA var den person som de sökte. Det fanns dock redan vid anhållningsbeslutet omständigheter som talade mot detta. De tullinspektörer som förhörde AA fick ganska omgående uppfattningen att han inte var rätt person och de framförde detta vid ett antal tillfällen. Vidare lämnade AA detaljerade uppgifter om vad han hade gjort under dagen och även kontaktuppgifter till de personer som han hade träffat. Det borde ha talat till AA:s fördel att han lämnade i sig verifierbara alibiuppgifter. Även det förhållandet att AA vid gripandet hade sina barn i bilen gav ett visst stöd åt hans uppgifter. Vid förhöret angav han också att det i bilen fanns dels en parkeringsbiljett för tidsintervallet när han hälsade på sin mamma, dels ett visitkort till bilhandlaren.

Av praktiska skäl kontrollerades inte vissa av AA:s uppgifter om bl.a. alibi före anhållningsbeslutet. Såsom man får förstå AA:s yttrande till JO var han inte införstådd med att han riskerade att bli anhållen. Detta gjorde att han inte själv var mer aktiv för att ange relevanta kontaktuppgifter, bl.a. till sin arbetsgivare. Det har inte framkommit något närmare om hur tullkriminalen resonerade kring möjligheten att kontrollera AA:s dator eller på andra sätt undersöka hans alibi och personliga förhållanden. Inte heller har det framgått om man försökte få fram andra

kontaktuppgifter. Av betydelse i detta sammanhang är att förhöret med AA hölls utan att någon försvarare var närvarande.

Enligt min mening kan det ifrågasättas om utredningen gav tillräckligt stöd för åklagarens påstående att AA var på sannolika skäl misstänkt för grovt tullbrott. Vid en objektiv bedömning av omständigheterna framstår det som tveksamt om misstanken nådde upp till sannolika skäl. Alltför stor vikt verkar ha lagts vid spaningschefens uppgift om att han var säker på att AA var den person som de eftersökte. Signalementsuppgifterna framstår dock inte som särskilt särpräglade. Dessutom ger utredningen intrycket att AA:s egna uppgifter och omständigheter som talade till hans fördel inte beaktats i tillräcklig omfattning. Uppgifterna borde enligt min mening även ha bedömts i ljuset av att de tullinspektörer som förhörde AA flera gånger framförde att han, enligt deras uppfattning, inte var den eftersökte personen.

Sammanfattningsvis anser jag att grunden för beslutet att anhålla AA var mycket tveksam.

Hur förundersökningen bedrevs efter anhållningsbeslutet

JJ har uppgett att hon, på grund av att det var sent, ansåg att det inte var möjligt att genomföra förhör med alibivittnena i anslutning till AA:s förhör. Detta skulle i stället prioriteras på förmiddagen dagen därpå. Det är i och för sig rimligt att man tar sådan hänsyn till eventuella olägenheter för förhörspersoner att man undviker att kontakta dem sent på kvällen. Enligt min mening är sådana hänsyn dock inte lika motiverade när förhörspersonen är närstående till den misstänkte som när det gäller andra personer. Detsamma kan ofta gälla beträffande arbetskollegor, i synnerhet när, som i detta fall, ett alibi för en frihetsberövad person skulle kunna bekräftas och tiden för frihetsberövandet därigenom förkortas.

Det kan vidare ifrågasättas om inte utredningsåtgärderna under förmiddagen borde ha vidtagits mer skyndsamt. Till exempel påbörjades förhören inte förrän efter klockan nio och de hölls efter varandra, dvs. inte parallellt. Förhöret med AA:s chef genomfördes först vid lunchtid, eftersom hon var upptagen under förmiddagen. Det förhöret borde möjligen ha kunnat komma till stånd något tidigare.

Även bortsett från den saken kan det konstateras att övriga förhörspersoner hade bekräftat AA:s uppgifter kl. 10.35. Förhören gav honom visserligen inte alibi för tidpunkten för omlastningen av cigaretterna, men gav stöd åt att hans uppgifter i övrigt var korrekta. Mot den bakgrunden och med hänsyn till att misstanken, enligt min mening, redan vid anhållningsbeslutet var svag kan det ifrågasättas om det var motiverat att vänta in uppgifterna från arbetsgivaren.

Åklagaren har en skyldighet att göra en kontinuerlig prövning av ett frihetsberövande och att häva ett anhållningsbeslut om det inte längre finns något skäl till det. När det uppstår dröjsmål är det särskilt viktigt att frågan om frihetsberövandet ska kvarstå övervägs. Även Tullverket har ett ansvar att, i ett fall som detta, så

snabbt och effektivt som möjligt vidta utredningsåtgärder för att få fram underlag för åklagarens bedömning samt att kontinuerligt rapportera till åklagaren.

Med den kritik som ligger i det anförda avslutas ärendet.